FALSAFA

Fayziyev Zavqiddin Xayrilloevich (Namangan davlat universiteti mustaqil tadqiqotchi: Zavkiddinfajziev543@gmail.com)

JALOLIDDIN MANGUBERDINING MO‘G‘ULLARGA QARSHI KURASHI: IJTIMOIY-FALSAFIY TALQIN

Annotatsiya. *Maqolada xorazmshohlar davlatining inqirozi, mo‘g‘ullar istilosi davridagi murakkab ijtimoiy-siyosiy vaziyat va Sulton Jaloliddin Manguberdining bosqinchilarga qarshi mardonavor kurashi ijtimoiy falsafa nuqtayi nazaridan tahlil etilgan. Jaloliddin Manguberdi faoliyati Vatan ozodligi uchun kurash har bir insonning ma’naviy burchi ekanligini ko‘rsatadi. Tadqiqotda Jaloliddinning Parvon va Sind daryosi bo‘yidagi janglardagi jasorati, strategik mahorati va siyosiy irodasi Vatan ozodligi, xalqning o‘z taqdirini o‘zi belgilash huquqi kabi tushunchalar bilan bog‘liq holda tahlil qilingan.*

Kalit so‘zlar: *Jaloliddin Manguberdi, xorazmshohlar, mo‘g‘ullar istilosi, Vatan ozodligi, vatanparvarlik, Parvon jangi, Sind daryosi, geosiyosiy vaziyat, jasorat.*

БОРЬБА ДЖАЛАЛАДДИНА МАНГУБЕРДИ ПРОТИВ МОНГОЛОВ: СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ

Аннотация. *В статье с позиций социальной философии анализируется кризис государства хорезмшахов, сложная социально-политическая обстановка периода монгольского нашествия и героическая борьба Султана Джалаладдина Мангуберди против захватчиков. Деятельность Джалаладдина Мангуберди показывает, что борьба за свободу Родины является духовным долгом каждого человека. В исследовании героизм, стратегическое мастерство и политическая воля Джалаладдина в битвах у рек Парвон и Синд рассматриваются в связи с такими понятиями, как свобода Родины и право народа на самоопределение.*

Ключевые слова: *Джалаладдин Мангуберди, хорезмшахи, монгольское нашествие, свобода Родины, патриотизм, битва при Парвоне, река Синд, геополитическая ситуация, героизм.*

JALAL AL-DIN MANGUBERDI'S STRUGGLE AGAINST THE MONGOLS: A SOCIO-PHILOSOPHICAL INTERPRETATION

Annotation. *This article analyzes, from the perspective of social philosophy, the crisis of the Khwarazmian Empire, the complex socio-political situation during the Mongol invasion, and the heroic struggle of Sultan Jalal al-Din Manguberdi against the invaders. The activities of Jalal al-Din Manguberdi demonstrate that the struggle for the freedom of the Motherland is the spiritual duty of every person. The study examines Jalal al-Din's heroism, strategic skill, and political will in the battles at the Parwan and Sindh Rivers in connection with concepts such as the freedom of the Motherland and the people's right to self-determination.*

Keywords: *Jalal al-Din Manguberdi, Khwarazmians, Mongol invasion, freedom of the Motherland, patriotism, Battle of Parwan, Sindh River, geopolitical situation, heroism.*

Kirish (Introduction). Tarixiy jarayonlarning inqirozli bosqichlarida jamiyatni harakatga keltiruvchi va millatning ma’naviy suverenitetini saqlab qoluvchi shaxslar paydo bo‘ladi. Jaloliddin Manguberdi ana shunday tarixiy zaruriyat timsolidir. Uning mo‘g‘ul bosqinchiligiga qarshi kurashi faqat harbiy to‘qnashuv emas, balki milliy o‘zlikni saqlash uchun olib borilgan ma’naviy-g‘oyaviy “jihod”dir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “ajdodlar jasoratini haqqoniy anglash bugungi kunda davlatchilik poydevorini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega” [1]. Maqoladan ko‘zlangan maqsad Sulton Jaloliddinning faoliyatini xronologik izchillikda emas, balki ijtimoiy-falsafiy qadriyatlar tizimi sifatida tadqiq etish, uning shaxsiyati va siyosiy strategiyalari o‘rtasidagi murakkab o‘zaro aloqani ochib berishdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review). Sulton Jaloliddin shaxsiyati Sh.Nasaviy va A.Juvayniy kabi zamondosh muarrixlar asarlarida yuksak insoniy fazilatlar sohibi sifatida tasvirlangan [3,4]. Falsafiy jihatdan vatanparvarlik va jasorat tushunchalarining mohiyati G.Gegel, I.A.Ilin, Z.M. Buzyatov, V.V.Bartold, F.Rashiduddin va Mirxond [5–9] kabi mutafakkirlarning ishlarida insonning ichki e’tiqodiy mustahkamligi sifatida yoritilgan. Sulton Jaloliddin shaxsiyatining turli qirralari va uning mo‘g‘ullarga qarshi kurashining ahamiyati keyingi davr tarixnavislari va tadqiqotchilari tomonidan yoritilgan. Xususan, tarix fanlari doktori, professor B.Ahmedovning “Jaloliddin Manguberdi” asarida Sultonning harbiy salohiyati, siyosiy faoliyati va shaxsiy jasorati batafsil tahlil qilingan [10].

Shuningdek, A.Rahmonovning tadqiqotida vatanparvarlik va harbiy vatanparvarlik masalalari ijtimoiy-falsafiy tahlil etilgan [11].

Vatanparvarlik va jasorat tushunchalarining falsafiy asoslariga oid tadqiqotlar qatorida zamonaviy o‘zbek olimlarining ishlari ham alohida ahamiyatga ega. Masalan, falsafa fanlari doktori, professor N. Komilovning “Milliy g‘oya va ma’naviyat” asarida vatanparvarlikning ma’naviy-axloqiy jihatlari chuqur tahlil etilgan [12]. Shuningdek, Z.G‘ulomovning “Vatan tuyg‘usi” monografiyasida vatanparvarlikning ijtimoiy-psixologik asoslari yoritilgan [13].

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, Sulton Jaloliddin shaxsiyati va uning mo‘g‘ullarga qarshi kurashi tarix, falsafa, adabiyot va pedagogika kabi turli fanlar nuqtai nazaridan o‘rganilgan. Mazkur tadqiqotda ushbu klassik va zamonaviy qarashlar sintez qilingan holda, Sulton Jaloliddinning faoliyati ijtimoiy-falsafiy qadriyatlar tizimi sifatida ilk bor talqin etiladi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research methodology). Mazkur tadqiqotning metodologik asosini aksiologik yondashuv tashkil etadi, ya’ni tahlil markazida qadriyatlar tizimi turadi. Tarixiy voqealarni tahlil qilish va baholashda zamonaviy ijtimoiy falsafa kategoriyalari bilan qiyosiy o‘rganish metodi (komparativistika)dan foydalanildi. Sulton Jaloliddinning qabul qilgan qarorlarini tahlil qilish jarayonida “situatsion modellashtirish” usuli qo‘llanildi. Bu usul xavf-xatar va resurslarning cheklanganligi sharoitida shaxsning ruhiy barqarorligiga ta’sir etuvchi omillarni aniqlashga qaratilgan. Shuningdek, tadqiqotda tarixiy manbalarni tanqidiy tahlil qilish, sintez va deduksiya kabi usullardan ham foydalanildi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Jaloliddin Manguberdining mo‘g‘ul bosqinchilariga qarshi kurashi misolida vatanparvarlik va jasorat tushunchalarining falsafiy mohiyatini yoritish milliy o‘zlikni anglash va davlatchilik ustuvorligini tahlil qilish demakdir. Demak, shu o‘rinda, o‘z-o‘zidan savol tug‘iladi vatan, vatanparvarlik va jasorat tushunchalarining mazmun-mohiyati nimada?

Vatan (arabcha o‘sgan joy, ona yurt) kishining tug‘ilib o‘sgan o‘lkasi, shahri yoki qishlog‘i, yurt, diyor yoxud kishi tug‘ilib o‘sgan va o‘zini uning fuqarosi hisoblagan mamlakat, ona yurt sifatida ta’riflanadi.

Vatanparvarlik kishilarning yashab turgan yurtiga bo‘lgan munosabati va harakati bilan Vatan manfaatiga xizmat qilish va dushmandan himoya qilishga intilishini namoyish etuvchi ijtimoiy va axloqiy tamoyildir [2].

Vatanparvarlik tushunchasi onadan bolaga o‘tadigan tug‘ma fazilat emas, balki yillar davomida shakllanadigan oliy tuyg‘udir. Bu tuyg‘uni shakllantirish murakkab faoliyat bo‘lib, shaxs fazilatlarining ko‘p qirralariga bog‘liq. Chunki har bir kishida tuyg‘u va fazilat u yoki bu ko‘rinishda mavjud. Ular muayyan vaziyatlarda turlicha namoyon bo‘ladi. Vatanparvarlik shunchaki hissiyot emas, balki ijtimoiy ongning yuksak shakli va shaxs ma’naviyatining uzviy qismidir.

Vatanparvarlik tushunchasi barcha davrlarda, g‘arb va sharq mamlakatlarida o‘zgacha talqin qilingan. Xususan, nemis faylasufi G.Gegel vatanparvarlik g‘oyalarini yoritib, “vatanparvarlik bu haqiqatga ishonchdir. Shaxsning ishonchi uning fikri natijasida vujudga keladi” [6] degan ta’rifni keltirgan.

Rus faylasufi I.A.Ilin talqiniga ko‘ra, “Vatanparvarlikning eng muhim tarkibiy qismi ma’naviyatdir, ya’ni rus xalqining erishgan yutuqlari, davlatning butun tarixini qamrab oluvchi rus madaniyati va axloq g‘oyalariga asoslangan ma’naviyatidadir. Vatanparvarlik insonning ma’naviy kamolotidir [5]. Bundan anglashiladiki, vatanparvarlik tug‘ilib o‘sgan ona diyori va xalqini sevishdan iborat bo‘lmay, o‘sha Vatanning kelajagi uchun mas’uliyat hissi hamdir. Chunki inson o‘zini Vatanning bir parchasi deb bilsa, vatanparvarlik pozitsiyasini yuksak tafakkur, o‘z jonini Vatan uchun qurbon qilish darajasidagi fidoyilik bilan ado etadi. Zero, “Vatanparvarlik e’tiqodi mustaqil mamlakat taraqqiyotiga kuchli ta’sir qiluvchi ma’naviy zaminga aylanadi”.

Vatanparvarlik tushunchasi bizning talqinimizda shunchaki, his-tuyg‘u emas, balki shaxsning ijtimoiy muhitga nisbatan ongli mas’uliyatidir. Jaloliddin Manguberdi faoliyatida bu tuyg‘u diniy-falsafiy asoslarga tayangan holda, millat sha’nini saqlashning yagona vositasiga aylandi. Uning uchun mudofaa faqat chegaralarni qo‘riqlash emas, balki ajdodlar merosini yo‘q bo‘lishdan asrashdir.

Sulton Jaloliddinning kotibi bo‘lgan Shihobuddin an-Nasaviyning “Sirat as-sulton Jalal ad-Din Mankburni” asarida Sultonning vatanparvarligini shunday yozadi: “Sulton o‘z taqdiridan ko‘ra, davlatning sha’nini ustun qo‘yar, mag‘lubiyat paytida ham dushmanga bosh egishdan o‘limni afzal bilar edi” [3]. Bu yerda vatanparvarlikning ijtimoiy-falsafiy mohiyati, ya’ni, shaxsiy manfaatning millat manfaatiga to‘liq bo‘ysundirilishida ko‘rinadi.

Shihobuddin Nasaviyning guvohlik berishicha, Sulton Jaloliddinning jang maydonidagi vazminligi va lashkar bilan olib borgan ruhiy muloqoti jang natijasini belgilagan. Sind daryosi voqeasi esa ijtimoiy falsafada “ma’naviy-irodaviy erkinlik” namunasidir. Sulton Jaloliddin asirlik va xorlikni emas, balki mard-

lik g‘ururi, oilasining sha’nini pok saqlagan holda har qanday xavf-xatarga tik borishni tanlagan. Bu harakat, hatto Chingizxon kabi istilochini ham hayratga solgani uning ma’naviy g‘alabasidan dalolat beradi. Zero, Chingizxon Sulton Jaloliddin Manguberdining afsonaviy jasoratidan hayratlanib, uni o‘z o‘g‘illariga namuna qilib ko‘rsatgan: “Mana, haqiqiy mard o‘g‘lon qanday bo‘lishi kerak! U o‘z sha’nini himoya qilish uchun har qanday xavfga qarshi tura oladigan sheryurakdir”. Bu Sulton Jaloliddinning nafaqat harbiy, balki ma’naviy jihatdan ham Chingizxon kabi buyuk sarkardadan ustun ekanligini ko‘rsatadi. Uning jasorati, irodasi va Vatanga bo‘lgan muhabbati asrlar osha avlodlarga ibrat bo‘lib xizmat qiladi. Sulton Jaloliddinning qanchalik buyuk sarkarda va jasorat egaligi ekanligini olib borgan harbiy harakatlar xaritasida ko‘rish mumkin (1-rasm).

1-rasm. Sulton Jaoliddin Manguberdining 1219-1225 yillardagi harbiy harakarlari.

Demak, Jaloliddin Manguberdining mo‘g‘ullar bilan olib borgan kurashlarida nafaqat o‘z vatanparvarligini balki, yuksak jasorat egasi ekanligini ham anglatadi. Shu o‘rinda jasorat tushunchasining ijtimoiy-falsafiy tahliliga o‘rin ajratsak. Jasorat so‘zining lug‘aviy ma’nosi arabchadan olingan bo‘lib, “jasura”, ya’ni qo‘rqmaslik, yuraklilik, xatti-harakatdagi qat’iyat va xavf-xatardan qo‘rqmaslik kabi ma’nolarni anglatadi [2].

Alouddin Atomalik Juvayniyning “Tarixi jahongushoy” asarida esa Jaloliddinning mo‘g‘ullarga qarshi kurashi “milliy mudofaaning so‘nggi qal’asi” sifatida talqin qilingan [4]. Alouddin Juvayniy Sulton Jaloliddinning Sind daryosi sohilidagi jasoratini tasvirlar ekan, uning harakatlarini “insoniy imkoniyatlardan yuqori bo‘lgan ma’naviy kuch samarasi” deb baholagan.

Sulton Jaloliddinning harbiy strategiyasi faqatgina taktik usullar va qurollarning mukammalligiga emas, balki askarlarning ruhiy holatini boshqarish san’atiga ham asoslangan. Jaloliddin Manguberdi jangchilar qalbida mardlik, shijoat va vatanparvarlik kabi yuksak tuyg‘ularni uyg‘otish orqali ularni Vatan ozodligi uchun dushmanga qarshi ayovsiz jangga chorlab, g‘alabaga bo‘lgan ishonchini mustahkamlagan.

Sulton Jaloliddin jang oldidan askarlarga qarata nutq so‘zlab, ularni Vatan muqaddasligi, ozodlikning bebaholigi va dushmanga qarshi kurashning sharafli ekanligiga ishontira olgan. Bu esa, askarlarning ruhini ko‘tarib, ularda jasorat va qat’iyatni oshirgan.

Sulton Jaloliddin nafaqat so‘z bilan, balki shaxsiy namunasi bilan ham askarlarga ta’sir qilgan. U jang maydonida doimo oldingi saflarda bo‘lib, jangchilar bilan yelkama-yelka jang qilib, ularni mardlikka

va jasoratga undagan. Jaloliddin Manguberdining jasorati va qat'iyati askarlar uchun ibrat bo'lib, ularni Vatan ozodligi uchun jon fido qilishga zamin yaratgan.

Sulton Jaloliddinning harbiy strategiyasi zamirida inson omiliga yuksak e'tibor qaratish, askarlarning ruhiy holatini boshqarish va ularni yuksak ideallar sari yo'naltirish kabi muhim ijtimoiy-falsafiy tamoyillar mujassam bo'lgan. Bu esa, uning harbiy san'atining beqiyos ekanligini ko'rsatadi.

Rashiduddin Fazlullohning "Jome ut-tavorix" asarida Sulton Jaloliddinning Parvon jangidagi (1221) g'alabasi mo'g'ullarning "yengilmas" ekanligi haqidagi "ovoza"ni parchalagani qayd etilgan. Rashiduddin Sulton Jaloliddinning lashkar oldidagi nutqlarini tahlil qilar ekan, uning asosiy quroli jangchilar qalbida milliy g'ururni uyg'otish bo'lganini ta'kidlaydi [10].

Shuningdek, Z.Buniyatov tadqiqotlarida, Sulton Jaloliddinning kurashi xorazmshohlar davlatchiligini saqlab qolishning so'nggi umidi bo'lgani ilmiy asoslangan [6]. Bu kurash zamiridagi falsafiy g'oya – "erk uchun fidoyilikdir", deya ta'riflangan.

Sulton Jaloliddin Manguberdi jasoratining manbalardagi ifodasi quyidagi jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Tarixchi/manba	Tahlil predmeti	Ijtimoiy-falsafiy xulosa
Sh.Nasafiy	Sultonning ichki dunyosi va sabri	Vatanparvarlik individual axloq va iymonning mevasi [3].
A.Juvayniy	Sind daryosidagi qahramonlik	Jasorat shaxs irodasining taqdir ustidan g'alabasi [4].
F.Rashuddin	Parvon jangidagi taktika	Strategik ong ijtimoiy vahimani yechish vositasi [10].
Mirxond	Istilo davridagi birlashtiruvchi rol	Shaxs jamiyatni inqirozdan asrovchi ma'naviy o'zak [9].
V.Bartold	Sarkardaning harbiy salohiyati	Profesonalizm va Vatanga sadoqat [8].

Xulosa (conclusion). Jaloliddin Manguberdining mo'g'ul bosqinchilariga qarshi kurashidagi tarixiy missiyasini ijtimoiy-falsafiy jihatdan o'rganish quyidagi xulosalarni beradi:

1. Sulton Jaloliddinning vatanparvarligi individuallikdan ijtimoiy mas'uliyat darajasiga ko'tarilgan oliy e'tiqoddir.

2. Sarkardaning jasorati milliy davlatchilikni saqlab qolish yo'lidagi ma'naviy immunitetni ifodalaydi.

3. Jaloliddin Manguberdining merosi bugungi yosh harbiylarni tarbiyalashda eng kuchli ijtimoiy-ma'naviy vosita bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati (References):

(1). Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. Toshkent, 2020.
(2). Harbiy atamalarning qisqacha lug'ati. Toshkent, 2007, 394-bet.
(3). Nasaviy Sh. Sirat as-sulton Jalal ad-Din Mankburni. Toshkent, "Sharq", 2006.
(4). Juvayniy A.A. Tarixi jahongushoy. Toshkent, 2015.
(5). Ильин И.А. Путь к очевидности. Москва, 1993, с. 139.
(6). Гегель Г.В. Философия духа. Москва, 1977.
(7). Buniyatov Z.M. Xorazmshohlar davlati tarixi. Toshkent, 1998.
(8). Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. Москва, 1963.
(9). Mirxond. Ravzat us-safo (Poklik bog'i). Toshkent, "Sharq", 2013.
(10). Rashiduddin Fayzulloh. Jome ut-tavorix. Toshkent, 2011.
(11). Raxmonov A. Harbiy vatanparvarlik. Toshkent, "Fan ziyosi", 2025.
(12). Komilov N. Milliy g'oya va ma'naviyat. Toshkent, "Ma'naviyat", 2003.
(13). G'ulomov Z. Vatan tuyg'usi. Toshkent, "O'zbekiston", 2005.

Hakimjonov Ulug'bek Akbarjon o'g'li ("University of Management and Future Technologies" universiteti, o'quv-uslubiy bo'lim mutaxassisi; ORCID: 0009-0001-5823-901; bekhakimov090296@gmail.com)

XORAZMDAN BOG'DODGA: DUNYO ILMINI SHAKLLANTIRGAN BUYUK YO'L

Annotatsiya. *Ushbu maqola Xorazm ilmiy-madaniy muhitidan Bog'doddagi Bayt ul-hikma makoniga bilimlar oqimi qanday ko'chganini va uning jahon ilmiy tafakkurini shakllantirishdagi mexanizmlarini tahlil qiladi. Tadqiqot maqsadi ilmiy transferning institutsional, tarjimaviy va metodologik omillarini aniqlashdir. Metodologiya tarixiy-komparativ yondashuv, manbashunoslik tahlili hamda fanlararo rekonstruksiya usullariga tayangan. Ilmiy yangilik Xorazm maktabi vakillari asarlarining Bog'dod ilmiy infratuzilmasida "tarjima-sharh-tasnif-algoritmlashtirish" zanjiri orqali qayta ishlab, universal ilmiy me'yor-*